

**І.М. Ячмянёва, Т.А. Кажурына**  
(Магілёў, Беларусь)

**ТЫПЫ ПАЎТОРАЎ У РЭПЛІКАХ ДЫЯЛАГІЧНЫХ  
КАНСТРУКЦЫЙ ПЕНТАЛОГІ І. ШАМЯКІНА  
“ТРЫВОЖНАЕ ШЧАСЦЕ”**

*Артыкул прысвечаны даследаванню праблематыкі дыялагічнага маўлення, на жаль, мала вывучанай і распрацаванай. У працы выдзелены кампазіцыйна-семантычныя тыпы паўтораў у рэпліках шамякінскага дыялога, вызначана іх*

*мастацкая ролю ў развіцці сюжэта, што немалаважна для характарыстыкі індывідуальнага стылю пісьменніка.*

Вельмі важную ролю ў стварэнні яркіх, паўнакроўных мастацкіх вобразаў у плане раскрыцця светапогляду, моўнай характарыстыкі, унутранага псіхалагічнага стану адыгрывае мова герояў, пабудаваная на рэалістычным, жыццёвым матэрыяле. Дзеля гэтага выкарыстоўваюцца самыя разнастайныя гутарковыя лексічныя і сінтаксічныя элементы, якія “ў мастацкім дыялогу з’яўляюцца важным сродкам сублімацыі, узаемасувязі з жыццёвым, бытавым дыялогам і ў той жа час актуалізуюць эстэтычную апрацаванасць як адпаведнасць мастацкай праўдзе характараў, створаных пісьменнікам” [1, с. 93].

Рэплікі ў дыялогах часцей за ўсё не выступаюць ізалявана. Яны складаюць па сутнасці адзіную канструкцыю, дапаўняючы адна адну і структурна і лексічна.

Паводле агульнай мэтавай накіраванасці рэплікі дыялога падзяляюцца на тры групы:

1) рэплікі-адказы (заклучаюць у сабе адказы на пытанне, выражанае ў папярэднім сказе);

2) рэплікі-пытанні (выражаюць пытанне, выкліканае зместам пачатковага сказа ці папярэдняй рэплікі);

3) рэплікі-працягі (паведамляюць што-небудзь дадаткова да выказанага ў пачатковым сказе).

Сказы-рэплікі, якія працягваюць дыялог, менш поўныя, чым тыя, што пачынаюць яго; яны бліжэй да асобных членаў сказа, хоць іншы раз цяжка вызначыць, да якіх іменна, асабліва па-за тэкстам.

Жывыя структурныя тыпы сказаў размоўнага стылю (галоўным чынам дыялога) трэба вывучаць не з пункту погляду іх фармальнай недастатковасці ці паўнаты, а з пункту погляду іх уласных спецыфічных асаблівасцей і функцый.

Аналіз дыялогаў І. Шамякіна дае падставу сцвярджаць, што сярод разнастайных відаў моўнай сувязі пераважае сувязь, якая найбольш часта ажыццяўляецца ў выглядзе паўтараў слоў – лексічнага паўтара.

Лексічны паўтор – пабудаваная па правілах гутарковай мовы другая рэпліка, якая выражае экспрэсіўную рэакцыю на сказанае, мае ў якасці сваёй структурнай асновы тыя ці іншыя словы (спалучэнні слоў) першай рэмаркі і падпарадкоўваецца яе форме. Паўторы выкарыстоўваюцца пры самых разнастайных сэнсавых узаемаадносінах рэплік. Іх адметнасць заключаецца ў тым, што яны заўсёды маюць экспрэсіўную афарбоўку і са значэннем сцвярджэння або адмаўлення выражаюць таксама мадальныя адносіны да сказанага.

У пабудове многіх тыпаў паўтараў вялікую ролю адыгрваюць часціцы, мадальныя словы, выклічнікі, без якіх не утвараецца той або іншы тып паўтара з пэўным значэннем.

У дыялогах пенталогі І. Шамякіна можна выдзеліць некалькі тыпаў паўтараў:

**1. Уласна паўторы**, г. зн. паўторы, не ўскладнены дадатковымі элементамі.

Тут вылучаюцца такія структурныя віды:

а) паўтор у выглядзе пытання, на якое той, хто гаворыць, звычайна адказвае сам (у спецыяльнай літаратуры гэты від паўтору абазначаецца тэрмінам “паўтор-перапытванне”):

*Саша, якая запалёнымі вачамі напружана сачыла за кожным рухам камандзіра, устрапянулася, імкліва села на ложку.*

– *Вы адступаеце? Вы пакідаеце нас? Няўжо вы не маглі ўтрымаць іх на Дняпры і Сожы? На такіх вялікіх рэках?.. Божжа мой!*

– *Супакойцеся, Аляксандра Фёдараўна, – не ўзнімаючы вачэй, сказаў камандзір. – Мы трымаемся, але мяне пераводзяць на другі ўчастак... Я зайшоў...*

– *Вы хлусіце! –* закрывала Саша. – *Навошта вы хлусіце? Каму вы хлусіце? Сваім людзям?.. Сестрам, маткам?.. Яны захпілі Гомель? Так? Не кажыце мне, я ведаю, чаму сёння не чуваць кананады... Вы адступаеце. Уцякаеце... Кідаеце нас... Дык і я іду з вамі!.. Я не астануся з гэтымі звярамі!.. Не! – яна ўсхапілася з ложка. – Я не хачу, каб яны зноў павялі нас на расстрэл... [3, с. 101]*

б) паўтор з клічнай (пытальна-клічнай) інтанацыяй, пасля яе, як правіла, ідзе тлумачэнне:

*Пасечнік, мужчына сярэдніх год, няветліва спытаўся ў Пятра:*

– *Ты кім даводзішся доктарцы?*

– *Я? Братам.*

– *Але, расказвай казкі. Ведаем мы такіх братоў, самі былі такія!.. [3, с. 19]*

в) дваіны паўтор, у большасці выпадкаў – з клічнай інтанацыяй:

– *Куды ж ты пойдзеш?*

– *Пайду цераз Дняпро да Сожа, а там будзе відаць: можа, паеду на паракходзе, можа, пайду далей – на шацу.*

– *Ты звар’яцеў! Праз лес і балота проці ночы? Не пушчу! Не пойдзеш! – яна рашуча загарадзіла дзверы [3, с. 27].*

**2. Паўторы з часціцамі** (простымі, складанымі, састаўнымі) **як, як гэта, ды як, ды ўжо ж, як жа, навошта, ды куды там, а што, быццам, ну, ну і, а вось і, якое там і інш.:**

*Ён зноў атынуўся каля яе, забыўшыся на сваю злосць, крывёду, і схватіў рукамі за плечы, нібы баючыся, што яна зноў перадумае і адмовіцца.*

– *Згодна?*

– *Ты не падумай, што я таму, што баюся... Але... Як Поля?*

– *А што Поля? Поля нічога не ведае і не павінна ведаць... Яна ж таксама ніколі ў вочы не бачыла твайго Пеці... Фотакартачка ў цябе адна, малюсенькая... Мы яе заменім [3, с. 150].*

**3. Паўторы з адмаўленнем**, якое выступае абавязковым элементам структуры рэплікі. У большасці гэта паўторы з адмоўнай часціцай, што вымаўляюцца як сцвярдженне або вокліч; другая рэпліка (паўтор) нярэдка выступае першым кампанентам супраціўнай канструкцыі:

– *Ты куды? – здзівілася Саша.*

– *Пайду, – упарта паўтарыў ён.*

– Зараз? – яна глядзела на яго спалоханымі вачамі. – Увечары няма поезда. І машыны ўжо не будзе на Рэчыцу. Куды ты пойдзеш?

– А я і не пайду на тваю Рэчыцу! Па гэтай агіднай дарозе!.. – ён раптам адчуў сябе ў ролі пакутніка, а вядома, што нішто не надае гэтулькі ўпартасці і рашучасці, асабліва ў юнацтве, як адчуванне, што ты пакутуеш. Пятро адварочваўся і глытаў слёзы, шкадуючы самога сябе, але цяпер, безумоўна, ужо ніякія ўгаворы спыніць яго не маглі [3, с. 27].

**4. Паўторы з мадальнымі словамі або мадальнымі спалучэннямі слоў:** нічога сабе, чаму ж, мала што, ясна, ведама і інш. Такія паўторы вымаўляюцца звычайна як сцвярджэнне або вокліч, з інтанацыяй недаверу, выкліку:

Ён іранічна ўсміхнуўся і ўзяў у рукі партфель, надзеў кепку, намерваючыся выходзіць, але не ведаючы, як прайсці міма яе:

– Ты камандуй кім іншым...

– Ты – дурань.

Вядома, я – дурань, бо ёсць разумейшыя...

– Божа мой! – прастагнала яна, але, відаць, зразумела, што затрымаць яго немагчыма, і наступіла з дарогі. – А абед? Ты пойдзеш без абеду? – раптам успомніла яна [3, с. 28].

**5. Паўторы з выклічкамі** выражаюць розныя адценні адмоўных адносін, усведамлення, нагадвання, вымаўляюцца ў большасці сваёй з інтанацыяй воклічу або сцвярджэння:

Астаўшыся ў хаце сам-насам з братам, яна наступала на яго:

– Чаму мы маўчым, нічога не робім? Чаму не збіраемся?

– Чакай, Саша. Не гарачыся. Больш вытрымкі, сястра! – па-сталаму разважліва адказваў ён.

– Я ведаю... Вы збіраецеся, вы дзейнічаеце, – сказала яна другі раз. – Але вы не хочаце даваць мне задання. Вам не спадабалася, што я пашкадала дзяцей ляснічага...

– Калі ты будзеш думаць і гаварыць глупства, – узяваўся Данік, – мы сапраўды цябе выключым. Я першы прагаласую.

– Ну і выключайце! – не стрывала Саша, пакрыўджаная да слёз [3, с. 147].

**6. У рэпліках дыялогаў могуць паўтарацца назоўнікі, дзеясловы, займеннікі, прыслоўі, безасабова-прэдыкатыўныя словы, прыметнікі**, якія з'яўляюцца членамі папярэдняга сказа (выказвання). Так, напрыклад, паўназначнае слова (назоўнік), якое ў першай рэпліцы выконвае ролю дзейніка, нярэдка паўтараецца без граматычных зменаў у рэпліцы наступнай:

Ён запырачыў, толькі як быццам збянтэжыўся і спытаў пра іншае:

– Дачка, сын?

– Дачка.

– Цяжка вам будзе.

– Я не скарджуся на свой лёс. Я радуся, што яна з'явілася [3, с. 82].

Парадыгматычная форма слова можа мяняцца пры паўторы лексічных адзінак. У прыватнасці, формы ўскосных склонаў назоўнікаў вельмі часта замя-

няюцца формай назоўнага склону, і наадварот, форма назоўнага склону – формамі ўскосных склонаў, форма адзіночнага ліку – формай множнага ліку, што ў сваю чаргу ўплывае на сінтаксічныя функцыі слоў-паўтораў. Сінтаксічныя функцыі вызначаюцца структурай рэплікі:

– *Стаміўся? – і гэтак яе такое простае і ласкавае запытанне расчуліла да слёз сапрўды страшэнна зморанага хлопца. Ён з удзячнасцю паглядзеў на Сашу затуманенымі вачамі і, не маючы сіл вымавіць слова, прытаў вуснамі да яе рукі. Але яна адняла руку і адсунулася ад яго.*

– *Не трэба. Нінка падглядае... І наогул – ведаеш што?.. Ты будзеш маім братам...*

– *Братам?*

– *Але, я скажу, што ты мой брат.*

– *Навошта?*

– *Я не хачу, каб па вёсцы загаварылі, што да доктаркі прыязджаў жаніх [3, с. 297].*

У функцыі паўтораў у дыялогу выступае таксама дзеяслоў-выказнік. Выказнікі-паўторы выражаюцца дзеясловамі абвеснага, а таксама загаднага ладаў:

– *Хто вы ёсць? – няк дзіўна, не па-руску, спытаў вайсковец.*

– *Людзі мы ёсць, – у тон яму адказала Аня, смела і проста. – Не бачыш хіба? Бежанцы. Ад вайны ўцякаем, ад немца... А ты чаму кусты выціраеш? На фронт ішоў бы [3, с. 95].*

Асэнсаванне моўнага матэрыялу паказала, што лексічны паўтор – спецыфічны від моўнай сувязі рэплік у пенталогіі І. Шамякіна. У ролі паўтораў ужываюцца назоўнікі, прыметнікі, займеннікі, дзеясловы, прыслоўі, безасабова-прэдыкатыўныя словы, парадыгматычная форма якіх мяняецца ці не мяняецца, што ў сваю чаргу ўплывае на іх сінтаксічныя функцыі. У рэпліцы аднаго з удзельнікаў дыялога могуць паўтарацца не толькі асобныя словы, а і выразы (спалучэнні слоў, сказы) яго суб'ектнага. Паўторы заўсёды маюць экспрэсіўную афарбоўку, пры іх дапамозе перадаецца рэакцыя персанажа на сказанае суразмоўнікам.

### Спіс літаратуры

1. Абабурка, М.В. Ад гутарковай мовы да літаратурна-мастацкага тэксту. На матэрыяле твораў М. Зарэцкага : дапаможнік / М. . Абабурка, І.М. Ячмянёва. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2005. – 116 с.

2. Курбека, А.В. Пабуджальныя сказы ў дыялогах: На матэрыяле твораў Івана Мележа / А.В. Курбека // Беларуская мова і літаратура. – 1997. – Вып. 6. – С. 98–111.

3. Шамякін, І.П. Трывожнае шчасце: Аповесці: [для старэйшага школьнага ўзросту] / І. Шамякін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2008. – 605 с., 1 л. партр. – (бібліятэка школьніка).